

5. Гайденок П.П. Прорыв к трансцендентному. Новая онтология XX века. М.: Республика, 1997. – 494 с.
6. Ігнатенко М. Відчуження й імморалізм у дійсності та літературі XX ст. // Слово і час. – 2001. – № 11. – с. 45-59
7. Кувакин В.А. Религиозная философия в России: начало XX века. М.: Мысль, 1980. – 309 с.
8. Пахаренко В.І. Начерк Шевченкової етики. – Черкаси: Брама – Україна, 2007. – 208 с.
9. Ремарк Е.М. Час жити і час помирати / Перекл. з нім. Ю. Петренко. – К.: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1974. – 328 с.
10. Стадницька Т.І. Відчуження як теоретично-літературна категорія // Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Філологічні науки. – К. : КМ Академія, 2005. – Т.48. – с. 20-24.

Сергій МИХИДА

© 2008

ПСИХОПОЕТИКА Й АНТРОПОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА КОРЕЛЯЦІЇ

Психологоспрямованість – одна із домінант новітнього літературознавства. Ця теза очевидна, хоч і потребує окремих уточнень у рецептивній площині, сприйманні/несприйманні психологічних досліджень в науці про мистецтво слова. Останні наукові розвідки породжують активну полеміку з достатньо широкою аргументаційною базою за [5], або без неї – contra, коли фрейдівський психоаналіз (а саме його концепти найчастіше лякають традиційно налаштовану частину представників наукового дискурсу) табується, табуючи тим самим тенденції занурення в таїни психіки митця й постфрейдівськими в хронологічному плані науково психологічними методами (діяльнісний підхід, егопсихологія, гуманістична психологія тощо), обмежуючи при цьому можливість осягнення психологічної глибини твору, а відповідно – усього багатства його поезики.

Разом з тим активного вжитку в літературознавстві набувають рецептивні естетика з поезикою, наратологія; відбувається (судячи з поважності нинішнього форуму) процес становлення антропологічних студій. Тобто, актуалізуються всі технології, яким з відомих причин не знайшлося місця в радянському літературознавстві, і які тією чи іншою мірою антропо- й, відповідно, психологозалежні.

У такому розмаїтті методологій відчувається назріла необхідність пошуку концепції, де психологічний компонент **постулюється**, а антропоцентризм, як джерельна база, стає **визначальною особливістю**. На наше переконання, цим вимогам відповідає **психопоетика** – галузь літературознавчого знання, зосереджена на дослідженні психоструктури особистості письменника у діалектичному взаємозв’язку з особливостями художності його творів. Завданням цієї розвідки є окреслення її кореляції зі здобутками класичної, структурної, а в її надрах – літературної, та маргінальної антропології.

Виконання поставленого завдання потребує передусім узгодження об’єкта дослідження, адже «населеність» літературного твору людиною (**антропоповненість**) ні в кого не викликає сумніву. Є й всі підстави говорити про спільність об’єкта у психопоетиці й антропології. Як зауважує К. Леви-Строс, «важливо з самого початку зрозуміти, що антропологія не відрізняється від інших гуманітарних і соціальних наук об’єктом дослідження», хоч «історії й було треба, щоб вона розпочала із занять так званими «дикими» чи «первісними» суспільствами». [7, 359]. От тільки на кого спрямовувати дослідницькі інтенції: персонажа літературного твору (чи тексту?), письменника, ім’я якому «автор», чи реципієнта – питання відкрите.

Схиляємося до первинності носія художності, інтерес до постаті якого в літературознавстві другої половини XIX – XX – початку XXI століття з певною амплітудою підвищення-пониження спостерігається, а останнім часом можна з певністю говорити: посилюється. Рамки поняття “митець”, “письменник” з такою ж частотністю звужуються-розширюються залежно від тенденцій літературно-мистецького процесу, але неминує все “обертається” навколо категорії “автор”, що досить об’єктивно, адже мається на увазі не лише психофізіологічний суб’єкт, а і його творчий потенціал, реалізований у витворі мистецтва, тобто, «суб’єкт плюс текст» [2, 318], або ж, «людина-і-її-твор» [13, 444]. Автор у рецепції дослідників то

«втручається» в текст (Ш. Сент-Бев та біографічний метод), і його життя у внутрішніх та зовнішніх проявах прямо впливає на художність, то «вмирає» (Р. Барт, М. Фуко). Відзначимо, що остання теза досить серйозно вплинула на спрямування літературознавчих досліджень у бік від «автора» до «тексту», чим, безумовно, нашкодила не останньому – текст залишився незмінним, а скоріше третій іпостасі мистецького явища – реципієнту, його естетичній реакції, що зводиться у такому випадку до голого споглядання не підсиленого енергією буттєвої та психологічної сфери носія мистецьких цінностей. Крім того, трактування художнього тексту без особи його автора віддаляє аналітика від розуміння власне художності, замінюючи її поняттям «письма», а автора, відповідно – «функції». «Антипсихологізм» (а саме так трактує польська дослідниця Зофія Мітосек, відсутність авторського начала в наукових студіях), репрезентований формалістами й структуралістами, приводить до втрати і якості і глибини філологічних досліджень, адже виявляється «насамперед у трактуванні літературного твору як продукту, незалежного від процесу творення, та в описі літературних засобів як об'єктивних та відокремлених від психіки творця культурних норм» [9, 207]. Крім того, «антиавторські» тенденції, репрезентовані у працях Р. Барта «Смерть автора» (1968), «Задоволення від тексту» (1973), М. Фуко «Археологія знання і дискурс про мову» (1972) та їх послідовників, мають, на наш погляд, виразну **дегуманізаційну** спрямованість. Їх пов'язаність із певними філософськими тенденціями ХХ століття не викликає сумніву і не потребує наразі ні підтвердження, ні заперечення, та все ж не може не викликати тривоги в умовах, коли людство й без того шаленими темпами втрачає духовні орієнтири, які значною мірою залежать від носія мистецьких цінностей.

Тож, розв'язуючи питання про необхідність осмислення категорії автора у філологічних студіях, не можна забувати й про те, що втрата позицій літературою, яка спостерігається останнім часом, окрім об'єктивних чинників (розвиток аудіо-візуальних видів мистецтва) зумовлена ще й цим зміщенням. Сучасний артбізнес як конкуруюча сила впливу на масову свідомість розвинув окрім звичних інтерпретаційних технологій на зразок журнальних «портретів» цілу індустрію «розкрутки» кіно-, телемитців: інтерв'ю, ток-шоу, фотосесії тощо. Це приваблює, і опосередковано через створений позитивний чи навіть скандально популярний образ творця зацікавлює його творінням. Про літературознавчу науку, особливо українську, цього не скажеш. Табу на авторитети переборювати досить непросто, а це, на наш погляд, шкодить історії літератури, яка працює не лише на освітлення минулого, а й на формування майбутнього громадянина. І без погляду літературознавця на постать автора того чи іншого літературного явища у всій повноті його внутрішнього психічного і зовнішньо-подієвого буття зробити це далеко не просто.

Концептуальність категорії автора у філологічних дослідженнях визнають не лише її прихильники, до яких ми зараховуємо і себе, але й противники. Навіть апологет постструктуралізму М. Фуко, репрезентуючи позицію своїх попередників формалістів та структуралістів і досить категорично заявляючи про «смерть автора», визнає: «Навіть сьогодні, коли відновлюємо історію концепцій літературного жанру чи філософських шкіл, **ці категорії видаються слабкими і вторинними у порівнянні зі стійкою фундаментальною одиницею автора**» [13, 444]. (Підкреслення наше – С.М.)

«Стійкість» і «фундаментальність» категорії «автор» відтоді (доповідь на тему «Що таке автор?») була виголошена Мішелем Фуко в лютому 1966 року) не тільки не зникла, але й набрала ширшого масштабу. І на українських теренах в тому числі. На наш погляд, даремними є й висловлені В. Федоровим у статті «Автор як онтологічна проблема» сумніви щодо актуальності категорії автора для вітчизняної науки про літературу, заяви про те, що наразі «вона опинилась практично на периферії уваги вчених» [11, 55]. Останніми роками в україністиці цій проблемі приділялося достатнього багато уваги. Варто назвати лише кілька дисертацій, предметом осмислення яких є «автор» як літературознавча категорія, зокрема, «Типологія образу автора в ліричному тексті (на матеріалі російської та української поезії ХХ століття)» С. Руссової, «Форми вираження авторської свідомості в творчості письменників нової генерації кінця ХІХ – початку ХХ ст. (на матеріалі малої прози В. Стефаніка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського)» А. Островської, «Проблема автора в ліриці І.Я. Франка» Г. Давидової-Білої, «Автор та герой як суб'єкти поетичного буття» О. Самойлова, «Диверсифікація авторської свідомості в інтелектуальній прозі В. Домонтовича» М. Гірняк, «Мала проза В. Винниченка у світлі авторської суб'єктивності» А. Горбань. Це вже не кажучи про низку публікацій в періодиці й у наукових

збірниках [...], та й про абсолютну більшість психологоцентричних досліджень, які з'являються останнім часом, включаючи посібники та монографії Л. Левчук [8] та Н. Зборовської [5; 6], у яких прямо чи опосередковано постаті автора надається виразної уваги. Таким чином, незаперечним залишається твердження І. Фізера про те, що „ні „смерть автора”, ні „смерть літератури” широкого емпіричного втілення не мали. Сьогодні це, швидше за все, непродуктивні та інваріантні фразеологеми, якими користуються ще деякі критики” [12, 52].

Не заглиблюючись наразі в сутність самої категорії – це завдання інших розвідок, відзначимо її актуалізованість в сучасному науковому дискурсі і схильність переходу від абстрактного «образу автора» в літературному творі чи творчості до яскраво індивідуалізованої науково вмотивованої у психологічній науці категорії – «особистість» письменника.

Визначивши методологічну базу та об'єкт дослідження усвідомлюємо важливість вибору координат, у яких воно відбуватиметься: традиційній теоретико-літературній площині з використанням здобутків класичної антропології, психоаналітичній, чи постмодерністській, яка власне й породила явище літературної антропології, на яку нині ми й звертаємо свою увагу. Моніторинг сучасного стану антропологічних досліджень, зроблений С. Шандбіним у статті «Постмодерністська антропологія і сфера застосовності її культурної моделі» (Этнографическое Обозрение. 1998. – №1. – С. 14–27) засвідчує наявність двох тенденцій, двох підходів до антропологізації гуманітарних досліджень. «Необхідно розрізняти, – зауважує вчений, – з одного боку, групу теоретиків, які блискуче володіють постмодерністською методологією і риторикою, відверто виражають свою позицію й накидаються з критикою на всі інші течії етнології. Саме до них часто й застосовується термін «літературна антропологія» (literary anthropology). А з іншого боку – переважну масу дослідників, котрі тією чи іншою мірою впроваджують цей підхід на практиці, поєднуючи його з елементами інших підходів» [14, 15].

І перша, й друга тенденція потребують осмислення й корегування власного місця в сучасному науковому дискурсі. Певна категоричність, про яку заявлено вище у випадку з літературною антропологією, межує з тенденційністю, якої так хотілося позбутися, друга – загрожує еkleктизмом, хоча в цілому це й не суперечить нашому баченню методологічного підходу, за умови, якщо йдеться про «системний еkleктизм», запропонований американським психологом Гордоном Олппортом [10].

Разом з тим, занепокоєння викликає й концептуально постмодерністське спрямування антропологічних студій, яке виявляється передусім у «відмові від цілісного й зв'язного опису, масштабного теоретизування, систематизації; утвердженні методологічного плюралізму, принципової рівноцінності усіх можливих точок зору на явище, що вивчається (хоч перевага при цьому віддається інтерпретаційним методам)» [див.: 1, 12]. Інтерпретаційні ж методи передбачають ставлення до культури як до тексту, упорядкованої групи знаків. Завдання дослідника у цій ситуації полягає в прочитанні, інтерпретації цього тексту і в результаті деконструкції – появи нового тексту. У такому випадку неминуче постає проблема «белетризації» наукового тексту, яка спостерігається в постмодерній критиці. Адже «сучасна літературна критика, особливо її постмодерний варіант, – на думку С. Шандбіна, – давно вже перестала бути об'єктивним аналізом і перетворилася на особливий жанр літературної творчості». Не заперечуючи в цілому літературознавчі студії есеїстичного характеру (гарний зразок – праця О. Забужко), погодимося із думкою дослідника, котрий з цього приводу твердить: «Найбільш шокуючий момент цієї критики – принципова відмова від об'єктивності та науковості в їх традиційному розумінні». [14, 16].

Крім цього, важко погодитися з постмодерністською риторикою в сфері суспільних та гуманітарних наук, яка полягає у відмові від чіткого розмежування суб'єкта й об'єкта наукового дослідження, перегляді їхнього традиційного протиставлення на користь кореляції, не завжди притаманної текстам класичної та модерної літератури.

І саме тут принциповим постає утвердження домінантної ролі особистості письменника, визначення його антропоцентром дослідження. Моніторинг науково психологічних джерел дає підстави твердити, що саме категорія «особистість» єдина охоплює його психосвіт митця вповні, а відповідно, засвідчує його унікальність, неповторність, що при дослідженні поезики того чи іншого письменника, чи окремого його твору є визначальним. Підтвердження цієї тези знаходимо вже у праці Е. Геннекена «Естопсихологія» (1888), де зауважується принципова помилка, котрої припускаються автори літературознавчих досліджень при характеристиці особистості митця,

базуючись на з'ясуванні «історії його життя, етнології, закону спадковості, впливу середовища – і разом з тим – безпосередньому аналізу його творів» [3, 26]. Як бачимо, етнологічна (читай: антропологічна, адже саме з етнології виростала антропологія в цілому й літературна, зокрема) складова в осягненні психології митця відноситься на другий план. На першому, з точки зору французького дослідника, постає естетичний аналіз літературного твору у взаємодії з формально-змістовим, який дозволяє з'ясувати «особливості душевної організації» його автора. Додамо до літературного твору як об'єкта дослідження психологічної іпостасі письменника й мемуари в найширшому розумінні: спогади, записники, щоденники, епістолярій, котрі разом, у відповідності до нашої концепції, складають поняття **мегатекст** митця, аналіз якого на мікрорівні дозволяє наблизитися до створення його повноформатного психологічного портрета. Концептуальною при цьому має стати настанова Е. Геннекена на досягнення результату через використання «термінів наукової психології», тобто, опанування здобутками психологічної науки, чого досить часто не вистачає літературознавцям.

Критику класичної антропології спостерігаємо й у монографії «Маргінальна антропологія» С. Гуріна, адже вона розглядала «людину взагалі», позбавлену будь-яких індивідуальних якостей». Більше того, «абстрактним об'єктом вивчення був **середньостатистичний індивідуум**, усі **конкретні властивості ігнорувалися** як другорядні, котрі тільки заважають чистоті дослідження проблеми» [4, 6]. Підтвердження такої позиції знаходимо і в інших опонентів К. Леві-Строса, зокрема, Крьобера, котрий вважає використання терміна «структура» даниною моді, зауважуючи його «благозвучність», можливість використання в науковому тексті як «пікантної приправи». Учений допускає структурний підхід лише за умови розгляду «деякої **типової особистості**» [цит. за: 7, 286]. (Підкреслення наше – С.М.).

У цілому спростовуючи категоричність свого візаві, К. Леві-Строс погоджується із доцільністю використання поняття «структура **основного типу** особистості» (підкреслення наше – С.М.), а значить, якщо не цілком, то частково **відкидає індивідуалізацію** антропологічних досліджень на користь підпорядкування окремого елемента моделі, а тієї – структурі, що в умовах, скажімо, порівняльного літературознавства, дослідженні літературного процесу, осмисленні місця окремого митця в контексті того чи іншого літературного напрямку має, звичайно, науковий сенс. Натомість осягнення психологічної сутності окремого письменника потребує по-особливому індивідуального підходу, зосередженості на деталях, випадках, фактах, ігнорування яких призведе до втрати об'єктивності, й, відповідно, недоодержання результату щодо поетикального багатства того чи іншого твору

Підтвердження наших сумнівів щодо можливостей структурної антропології для досягнення кінцевої мети психопоетикального дослідження знаходимо в розумінні К. Леві-Стросом структури як системи рівноцінних елементів. Перехід моделі в статус структури уможлиблюється лише за умови виконання чотирьох умов [Див.: 7, 287–288]. Перша – не допускає зміни інших моделей, які входять до системи, бо це веде до змін усієї системи. Дослідження ж психологічної іпостасі того чи іншого митця на психопоетикальному рівні не вимагає подібної залежності. По-друге, К. Леві-Строс зауважує необхідність типологічної близькості моделей. У випадку з психопоетикою така настанова цілковито недоцільна, адже досліджується унікальна й неповторна особистість. Така невідповідність стосується й третьої й четвертої умов, сутність якої полягає в **безпосередній** залежності одного елемента від інших на рівні їх функціонування, що заперечує появу оригінального творчого продукту.

У той же час є всі підстави говорити про близькість, можливість запозичення, взаємопроникнення методичних прийомів, які використовуємо у психопоетиці й відзначаємо у структурній антропології. Скрупульозність дослідження мегатексту, яку ми пропонуємо здійснювати «під мікроскопом» цілком відповідає принципу запропонованому Леві-Стросом, коли йдеться про те, що «головним, якщо не єдиним, правилом є **точність спостереження** і опису усіх фактів, при цьому не можна ні в якому разі припустити, щоб внаслідок якихось теоретичних забобонів були спотворені їх природа та значимість» [7, 289]. Спрацьовує й друге правило, котре втікає з попереднього: «явища повинні бути досліджені як самі по собі, так і у зв'язку з усією сукупністю фактів» [7, 289]. У випадку з нашим розумінням психопоетикальних методів, кожен із виявів внутрішнього світу митця, засвідчений в одному з джерел мегатексту, об'єктивізується лише за умови узгодження його з іншими, в тому числі й художнім текстом, який має **психоавтобіографічний** характер.

Підсумовуючи, висловлюємо жаль від неможливості, зумовленої обмеженнями жанру, продемонструвати на практиці вказані достоїнства й недоліки двох антропоспрямованих галузей гуманітарного знання, та кілька міркувань, породжених осмисленням поставлених у статті завдань. Постмодерна доба вимагає постмодерного мислення, скоріше навіть не вимагає, а породжує його. У незалежності від стереотипів, канонів, принципів. Час спонукає й продукує необхідність перебувати в межах його правил. Ось чому на даному етапі вже (чи ще?) не можемо говорити про чистоту методологій, ось чому все частіше відчуваємо необхідність їх синтезу на рівні методів і прийомів. Психопоетика, яка народжується в українському науковому дискурсі як симбіоз літературознавства з психологічною наукою потребує «свіжої крові» – існуючих, але маловживаних технологій, або ж їх вкраплень. Яскравий приклад такого синкретизму – психопоетика й антропологія – важко сумісні й водночас із великим потенціалом до використання здобутків одна одної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Философские связи и влечения постмодернистской социологии // Вопросы социологии. – 1992. – Т.2. – С. 5–22.
2. Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках. Досвід філософського аналізу // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М.Зубрицької. – Львів, 1996. – С. 318–322.
3. Геннекен Е. Опыт построения научной критики (Естопсихология). – Спб.: Издание журнала «Русское богатство». – 1892. – 82 с.
4. Гурин С. Маргинальная антропология. – Саратов, 2000. – 204 с.
5. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
6. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. – К.: Академвидав, 2003 – 392 с.
7. Леви-Строс К. Структурная антропология. – М.:«ЭКСМО-Пресс», 2001. – 511 с.
8. Левчук Л. Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика. – К.: Либідь, 2002. – 255 с.
9. Мігосек Зофія. Теорії літературних досліджень. – Сімферополь: Таврія, 2003. – 408 с.
10. Оллпорт Г. Личность в психологии. – М.: КСП+; Спб.: Ювента, 1998. – 349 с.
11. Федоров В. Автор як онтологічна проблема // Слово і час. – 2003. – №10. – С.55–58.
12. Фізер І. Чи така смерть автора? (Ретроспективний погляд на тему, що не хоче зникнути) // Слово і час. – 2003. – №10. – С.50–55.
13. Фуко М. Що таке автор? // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М.Зубрицької. – Львів, 1996. – С. 444–456.
14. Шандыбин С. Постмодернистская антропология и сфера применимости ее культурной модели // Этнографическое обозрение. – 1998. – №1. – С. 14–27.

Марія МОКЛИЦЯ

© 2008

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ПСИХОАНАЛІЗУ

Рівень науки визначається мірою володіння її предметом. Гуманітарні науки впродовж тисячоліть вивчали людину в комплексі і лише трохи більше двох століть назад почали стрімке розгалуження і сягнули тієї мережі численних спеціалізацій, які кожна з гуманітарних наук має сьогодні. Процес спеціалізації, до того ж., продовжує нарощувати темпи, оскільки епоха інформаційного суспільства лавоподібно накопичує знання з кожної сфери. Аби бути глибоким фахівцем справи, на вищому науковому рівні володіти своїм об'єктом, потрібно обирати все і більш і більш вузьку ділянку знань. Будь-який рух в ширину, по периметру об'єкта, а ним, очевидно, треба вважати не лише людину як таку, в біологічних чи психологічних або й соціальних параметрах, а культуру людства в цілому, дуже швидко обернеться втратою будь-яких чітко маркованих орієнтирів. І тоді починається царина індивідуальної або ж корпоративної міфології, яка в сучасному світі як ніколи часто заступає науково об'єктивоване пізнання.